

(opracowano dla uczestników e-kursu)

Wskazania do pracy z uczniami niedostosowanymi społecznie lub zagrożonymi niedostosowaniem społecznym

Uczeń zagrożony niedostosowaniem społecznym to bardzo trudny uczeń, z bardzo specyficznymi zachowaniami wymagającymi od nauczyciela czy wychowawcy specjalnych umiejętności wychowawczych, aby praca z tego typu uczniem dawała efekty wychowawcze. Dlatego pracę wychowawczą należy rozpocząć od:

- 1) Pomocy uczniom mającym niepowodzenia szkolne w przygotowaniu ich do pełnego uczestnictwa w życiu grupy dzieci. Uczniowie ci, na skutek trwałych, nieodwracalnych niepowodzeń, tracą możliwość opanowania podstawowych wiadomości i umiejętności, które potrzebne są do aktywnego udziału w życiu społecznym.
- 2) Ukierunkowania aktywności ucznia poprzez stworzenie warunków do rozwoju zainteresowań, wzmacnianie poczucia własnej wartości, samooceny, odpowiedzialności za własne działania.
- 3) Pomocy w nawiązywaniu pozytywnych kontaktów społecznych z rówieśnikami.
- 4) Modyfikowaniu wzorów zachowań, wskazywaniu innych, alternatywnych i adekwatnych do wymagań konkretnych sytuacji wychowawczych.
- 5) Promocji zdrowego stylu życia (profilaktyka uzależnień).
- 6) Włączenia uczniów niedostosowanych do zajęć z zakresu strategii radzenia sobie ze stresem, treningów zastępowania agresji, treningów umiejętności społecznych.
- 7) Wprowadzenia zajęć alternatywnych do zachowań ryzykownych młodzieży – odpowiadających zainteresowaniom uczniów.

Metody pracy z uczniem niedostosowanym społecznie i zagrożonym niedostosowaniem

Metody pracy z uczniem niedostosowanym społecznie można podzielić ze względu na środki, jakimi dysponuje wychowawca w realizacji zadań. Są to cztery rodzaje środków:

- 1) walory osobiste własne lub innych osób,
- 2) sytuacje społeczne,
- 3) grupy formalne i nieformalne,
- 4) elementy kultury.

Walory osobiste to między innymi umiejętności w różnych dziedzinach, zdolności, talenty, cechy osobowości. *Sytuacje społeczne* oznaczają układy między jednostką a innymi ludźmi, grupami. Grupy formalne i nieformalne są to grupy, w których jednostka uczestniczy lub chciałaby uczestniczyć. Posiadają one swoje cele, normy i określoną strukturę. Ze względu na zaproponowane kryterium podziału, metody dzielą się na bezpośrednie i pośrednie. Do pierwszej kategorii zalicza się: oddziaływania za pomocą osobistych walorów, druga zaś kategoria obejmuje oddziaływania za pomocą pozostałych trzech typów środków (S. Górski, 1985).

Pierwszą grupą metod wpływu osobistego może posługiwać się nauczyciel, którego łączy z uczniem stosunek wychowawczy o charakterze wewnętrznym, tzn. kiedy uczniowi zależy na opinii wychowawcy, na jego aprobacie, ponadto wychowawca jest dla niego osobą znaczącą wewnątrznie

(jest autorytetem). W grupie metod wpływu osobistego wychowawcy na wychowanka znajdują się metody: przykładu własnego, doradzania wychowawczego, przekonywania.

Druga grupa metod oddziaływania sytuacyjnego dotyczy wpływu sytuacji na wychowanka. Wychowawca wykorzystując uczący wpływ sytuacji może tak manipulować sytuacjami lub/i ich poszczególnymi elementami, aby przyczyniły się one do wykonywania określonych zadań resocjalizacji. Manipulowanie sytuacjami polega głównie na:

- 1) wprowadzaniu zmian do istniejących sytuacji tak, aby ich wpływ na wychowanka był zgodny z życzeniami wychowawcy;
- 2) utrzymywaniu tych elementów sytuacji, które wywierają określony wpływ na podopiecznego;
- 3) wprowadzaniu i utrzymywaniu takich zmian sytuacji, które eliminują niepożądany wpływ na wychowanka;
- 4) organizowaniu odpowiednich, nowych sytuacji, w zależności od potrzeb, wyznaczonych przez zadania resocjalizacji.

Oddziaływania poprzez wpływ sytuacyjny służą zarówno likwidowaniu przyczyn niedostosowania, jak też wywołaniu odpowiednich zmian w osobowości wychowanka oraz utrwalaniu rezultatów resocjalizacji. Do *metod opartych na wpływie sytuacji* zalicza się metody:

- 1) organizowania doświadczeń uczących wychowanka,
- 2) nagradzania i karania wychowawczego,
- 3) uświadamiania skutków zachowań,
- 4) treningu.

Podstawą kolejnego, trzeciego zbioru metod resocjalizacji jest powszechny wpływ różnych grup społecznych na zachowanie i osobowość jednostki niedostosowanej. Wykorzystując fakt zależności jednostki od grupy, można uczynić z niej ważny środek resocjalizacji. Zależność jednostki od grupy może mieć charakter zewnętrzny lub wewnętrzny. Ta pierwsza jest właściwa grupom przynależności formalnej, takiej jak np. uczestnictwo uczniów w klasie szkolnej. Druga zaś jest charakterystyczna dla grup odniesienia jednostki, np. reprezentacyjna drużyna sportowa dla chłopca pragnącego zostać piłkarzem. Grupa wywiera na swoich członków tym większy wpływ, im bardziej stanowi dla nich grupę odniesienia, a nie tylko grupę przynależności. Grupa tym bardziej może być środkiem resocjalizacyjnym, im bardziej wiąże wychowanków zależnością wewnętrzną (C. Czapów, S. Jedlewski, 1971).

Do tej grupy metod należą:

- 1) metoda samorządu,
- 2) metoda kształtowania i przekształcania celu, norm i struktury grupy,
- 3) metoda podnoszenia jej spistości i prestiżu.

Ostatnią grupę metod stanowi *resocjalizująca rola kultury*. Kultura rozumiana jest jako całość, na którą składają się wzory zachowań i wytwory przyswojone przez ludzi w toku ich rozwoju społecznego. Wzory tych zachowań obejmują m.in. podstawowe trzy zakresy życiowej aktywności jednostki: naukę, pracę i rekreację. Do wytworów natomiast zalicza się m.in. takie zbiorowości i instytucje społeczne, które wywierają wpływ na zachowanie się człowieka.

Do tej grupy należą:

- 1) nauczanie resocjalizujące,
- 2) aktywizowanie pracownicze,
- 3) organizowanie rekreacji.

Psychoterapia

Procedura psychoterapeutyczna wymaga przede wszystkim zrozumienia problemów dziecka, jego sytuacji emocjonalnej, biografii. Należy uwzględnić również jego najbliższe środowisko. Uczestnikiem spotkań terapeutycznych może być dziecko do 16. roku życia, którego zachowania znacznie odbiegają od społecznych oczekiwań (ucieczki, kradzieże, kłamstwa), za którymi jednak kryją się lęki, strach, poczucie winy lub krzywdy. Istotą terapii jest odkrycie przez dziecko, z pomocą terapeuty, mechanizmu, według którego powstał i rozwija się wewnętrzny konflikt. Podczas terapii dziecko może opowiadać o swoich trudnościach. W tym celu wykorzystuje się między innymi zabawę, rysunek, kukiełki, lalki. Dziecko uzewnętrznia swoje przeżycia i konflikty bezpośrednio lub symbolicznie. W trakcie terapii tworzy się przestrzeń do wyjaśniania dziecku, co się w nim i z nim dzieje oraz wskazania (w atmosferze zaufania i bezpieczeństwa) na inne, nowe sposoby wyrażania swoich przeżyć (K. Sawicka, 2007). W psychoterapii młodzieży niedostosowanej istotna jest również terapia grupowa. Jest to tzw. terapia analityczna lub integratywna. Grupa terapeutyczna daje dziecku możliwość wyładowania napięć emocjonalnych oraz zaspokojenia dążeń i potrzeb. Zdobywanie przez dziecko doświadczenia w grupie umożliwia dobrowolne podporządkowanie się prawom i normom grupowym. Psychoterapia grupowa o orientacji analitycznej ułatwia dziecku korzystanie i doświadczanie nowej sytuacji społecznej, w której następuje „socjalizacja agresji” lub „socjalizacja jego życia wewnętrznego”.

Socjoterapia

Celem zajęć socjoterapeutycznych jest eliminowanie przyczyn i przejawów zaburzeń zachowania, które są społecznie nieakceptowane i utrudniają młodemu człowiekowi realizację pozytywnych zadań życiowych. Źródłem zmiany korekcyjnej są bezpośrednie interakcje między terapeutą a indywidualnymi członkami grupy oraz między terapeutą a grupą. Spotkania grupowe odbywają się w atmosferze bezpieczeństwa, wzajemnego zaufania, poczucia więzi i głębokich relacji między uczestnikami a terapeutami. Podmiotem i przedmiotem zmiany korekcyjnej i rozwojowej jest młody człowiek, to on sam dokonuje zmiany w sobie, z pomocą grupy i terapeutów. Aktywność poznawcza i emocjonalna uczestników jest źródłem doświadczeń korygujących i uczących. Przejawia się ona przede wszystkim w ujawnianiu i dzieleniu się z innymi swoimi myślami, przeżyciami, dążeniami, odczuciami, pragnieniami pojawiającymi się „tu i teraz”.

Postępowanie socjoterapeutyczne polega na organizowaniu podczas spotkań grupowych takich sytuacji społecznych, które:

- 1) dostarczają uczestnikom doświadczeń korekcyjnych, przeciwstawnych do treści doświadczeń urazowych, oraz doświadczeń kompensujących doświadczenia deprymujące, hamujące rozwój społeczny i emocjonalny,
- 2) będą sprzyjać odreagowaniu napięć emocjonalnych,
- 3) posłużą aktywnemu uczeniu się nowych umiejętności psychospołecznych (K. Sawicka, 2007).

Uczestnictwo w zajęciach socjoterapeutycznych z jednej strony może spowodować wzrost motywacji do zmiany, a z drugiej zaś przyczynić się do zmniejszenia, a nawet ustąpienia zaburzeń w zachowaniu i umożliwić dalszy pozytywny rozwój jednostki.

Młody człowiek nabywa takie umiejętności jak:

- 1) empatia,
- 2) asertywność,
- 3) podejmowanie ważnych decyzji,
- 4) rozwiązywanie konfliktów,
- 5) komunikacja emocji,
- 6) umiejętność słuchania,
- 7) zdolność radzenia sobie w trudnych sytuacjach,
- 8) umiejętność poszukiwania wsparcia i pomocy.

Zajęcia socjoterapeutyczne mają charakter ustrukturalizowanych spotkań grupowych, na które składają się odpowiednio dobrane gry, zabawy i ćwiczenia. Każde spotkanie ma swój cel szczegółowy, podporządkowany celowi ogólnemu, oraz propozycje aktywności sprzyjające osiągnięciu założonych celów. Zarówno cały cykl spotkań, jak i każde spotkanie tworzą pewną dynamiczną całość, na którą składają się określone etapy pracy z grupą (K. Sawicka, 1998):

- 1) pierwszy etap to czas tworzenia się grupy. Głównie ma on na celu poznanie się uczestników, wspólne określenie celów, ustalenie norm i zasad grupowych, reguł, budowanie atmosfery bezpieczeństwa i zaufania. Ważne jest, biorąc pod uwagę młodzież zagrożoną niedostosowaniem lub niedostosowaną społecznie, stworzenie i wprowadzenie zasad, które będą obowiązywać w trakcie spotkań. Istotne jest, by były one zaakceptowane przez wszystkich członków grupy;
- 2) etap drugi (zwany właściwym) polega głównie na realizacji zaplanowanych celów terapeutycznych, edukacyjnych i rozwojowych. Program socjoterapeutyczny może dotyczyć np. problemów uzależnień, budowania poczucia własnej wartości, radzenia sobie z agresją. Wykorzystywane są w zależności od wieku, poziomu emocjonalnego i preferencji uczestników takie formy jak: „burze mózgu”, dyskusje, drama, formy plastyczne, a także zabawy. Często wprowadzane są również odpowiednie ćwiczenia wyciszające lub pobudzające;
- 3) ostatni etap (nazywany procesem „zamykania”) jest przygotowaniem do zakończenia. Kończący cykl zajęć powinien przynieść uczestnikom wzmocnienie pozytywnych uczuć, podsumowanie nabytych umiejętności ze wskazaniem na możliwości ich wykorzystania w codziennym życiu poza grupą socjoterapeutyczną, udzielenie sobie pozytywnych, ciepłych informacji zwrotnych (K. Sawicka, 1998).

Treningi umiejętności społecznych i psychologicznych

Treningi umiejętności społecznych adresowane są zwykle do dzieci i młodzieży, u których negatywne zachowania, takie jak unikanie, atak, opór, są częściej obserwowane niż u ich rówieśników. Trening umiejętności, jako procedura określona strukturalnym uczeniem się, jest metodą dyrektywną, wykorzystującą wiedzę z zakresu społecznego uczenia się oraz niektóre techniki modyfikowania zachowań.

Metoda Teatru Resocjalizacyjnego oraz Metoda Resocjalizacji przez sport

Metody te ułatwiają aktywizowanie i rozwój strukturalnych czynników procesów twórczych osób niedostosowanych społecznie, pozwalając na odkrycie i rozwinięcie ich potencjałów. Pozwala to na uzyskanie przez nie nowej, akceptowanej społecznie tożsamości. Metody w swoim wymiarze praktycznym korzystają z procedur metodycznych *twórczej resocjalizacji*, tj. z określonych sposobów postępowania.

Procedury te, to techniki kreatywności:

- 1) emocjonalnej,
- 2) motywacyjnej,
- 3) percepcyjnej,
- 4) pamięciowej,
- 5) myślenia,
- 6) wyobraźniowej,
- 7) interpersonalnej,
- 8) kooperatywnej (M. Konopczyński, 2008).

Koncepcja Teatru Resocjalizacyjnego oparta jest na czterech podstawowych przesłankach:

- 1) sięga do źródeł psychologii i pedagogiki twórczej zakładających, że w jednostce niedostosowanej społecznie drzemią pierwiastki twórcze, potencjały. Ich uaktywnienie i wydobywanie z jednej strony uatrakcyjnia ją społecznie, z drugiej zaś pomaga rozwinąć permanentnie występujące sytuacje problemowe w innowacyjny sposób;
- 2) podstawą oddziaływań są teoretyczne założenia twórczej resocjalizacji wraz z całym jej aparatem pojęciowo-metodycznym;
- 3) Teatr Resocjalizacyjny oparty jest na metodycznie zmodyfikowanej koncepcji teatru, zakładającej wzajemny wpływ na siebie „świata aktorów” i „świata widzów”. Wszystkie osoby pozostają w wzajemnych ścisłych relacjach;
- 4) efektem działalności teatralnej mają być wykreowane osobowe kompetencje indywidualne i społeczne jednostek niedostosowanych społecznie.

Metoda Resocjalizacji przez sport umożliwia jednostkom niedostosowanym społecznie pełnienie odmiennych od dotychczasowych ról społecznych. Role te posiadają wszelkie cechy aktywnej i kulturowo akceptowanej formy wyrażania samego siebie przez prezentowanie społecznie swoich atutów i kompetencji (M. Konopczyński, 2008).

Drama

Jest metodą pedagogiczną, mającą szerokie zastosowanie w edukacji i w wychowaniu. Może być ona stosowana bez względu na poziom intelektualny uczestników. Jest metodą wspomagającą proces resocjalizacji. Podstawowym zadaniem resocjalizacyjnym oddziaływań dramowych jest stymulowanie i wspomaganie kreatywności oraz zachowań spontanicznych osób niedostosowanych społecznie. Głównie ma to na celu wytworzenie psychologicznych podstaw wyrażania siebie w sposób odmienny od zazwyczaj przyjętego i realizowanego. Metoda ta dotyka sfery emocji, myślenia wyobraźni jednostki, pozwala na modyfikację oraz kreatywne rozwijanie tych sfer (M. Konopczyński, 2008). Dramę charakteryzuje duży wpływ na społeczny rozwój młodzieży, jej aktywność interpersonalną oraz poziom jej aktywności. Dzięki uczestnictwu w zajęciach o charakterze dramowym, jednostka

niedostosowana potrafi rozpoznawać i nazywać swoje problemy, a także konfrontować je z problemami innych osób. Drama wskazuje również na możliwości rozwiązania tych problemów.

Psychodrama i Socjodrama

Są to techniki treningowe, które wielowymiarowo oddziałują na struktury osobowe młodzieży niedostosowanej społecznie. Psychodrama jest specyficzną grą aktorską, która polega na odtwarzaniu pewnych zdarzeń, zwłaszcza tych szczególnie oddziałujących na psychikę innych ludzi. Zalicza się do niej wszystkie zabiegi badawcze, terapeutyczne, wychowawcze, posługujące się improwizowaną dramatyzacją (M. Konopczyński, 2008). Akcja dramatyczna zmusza do przestrzegania dyscypliny. Grający ma zrozumieć nie jakim był, czy jakim będzie, ale przede wszystkim jakim jest, w związku z tym co przeżył i czego pragnie. Dzięki uczestnictwu w psychodramie jednostka postrzega niedostrzegane wcześniej aspekty własnego zachowania, odczuwania i reagowania na innych ludzi oraz różne sytuacje społeczne. Socjodrama jest improwizowaną dramatyzacją. W socjodramie nie może zachodzić podział na widza i aktora. Związek widowni z aktorem musi być bardzo ścisły. Zasadniczym przedmiotem w socjodramie jest grupa. Treścią socjodramy jest związek między grupami a ich ideologiami. Oddziaływania te są stosowane jako środek usuwający zaburzenia w strukturze organizacji i dynamice grupy. Jest środkiem przywracania zaburzonych stosunków interpersonalnych, wynikających z negatywnych, antagonistycznych ustosunkowań wobec innych ludzi. Zasadniczą intencją socjodramy jest korygowanie i wzbogacanie wartościowych (z pedagogicznego punktu widzenia) funkcji grupy.

Środki dydaktyczne - Rodzaje specjalistycznego wsparcia (kto pomaga, jeżeli zachodzi konieczność)

Rodzina to pierwotne środowisko życia każdego człowieka. Rodzic, jako przewodnik po wszystkim, co nowe, staje się dla młodego człowieka pierwszym autorytetem. Dlatego ważne jest, by była prowadzona stała pedagogizacja rodziców **uczniów niedostosowanych lub zagrożonych niedostosowaniem**. Ma ona na celu przede wszystkim pomoc w rozwiązaniu problemów rodziny i poprawę jej funkcjonowania. Ważnym zadaniem pedagogizacji jest kształtowanie kultury pedagogicznej osób zaangażowanych w proces wychowywania ucznia. Oczekiwany efekt pedagogizacji to ukształtowanie w rodzicach postaw pożądanych w procesie resocjalizacji. Ponadto zalecane jest organizowanie warsztatów umiejętności wychowawczych dla rodziców, obejmujący wsparcie, opieką terapeutyczną i psychoedukacyjną. Warsztaty te powinny być organizowane ze względu na konieczność zmian w obszarze postaw rodzicielskich, metod wychowawczych związanych ze specyficznym rozwojem dziecka i relacji rodzinnych. Celem warsztatów jest rozwijanie umiejętności budowania prawidłowych relacji interpersonalnych. Uczestnicy w trakcie zajęć w sposób praktyczny mogą nauczyć się, jak dotrzeć do dziecka i jak radzić sobie z jego trudnymi zachowaniami. Ważne jest poznanie bogatego świata uczuć zarówno dzieci, jak i własnego. Zajęcia te mogą umożliwić wypracowanie nowych sposobów postępowania z dzieckiem, także w oparciu o doświadczenia innych rodziców. Uczestnicy mają szansę bliższego zapoznania się, co ułatwia wzajemne kontakty, rozmowy o problemach i sukcesach dotyczących dzieci, wzajemne wspieranie się w trudnościach. Szkoła powinna także stworzyć rodzicom uczniom niedostosowanych, a także zagrożonych niedostosowaniem możliwość uczestnictwa w **terapii rodzinnej**. Terapia powinna być oparta m.in. na założeniu, że większość problemów uczniów jest przejawem zaburzeń interpersonalnych w rodzinie. Dlatego tak ważne jest uczestnictwo w terapiach. Powinny odbywać się one cyklicznie. Prowadzone przez odpowiedniego specjalistę mogą one sprzyjać nawiązaniu nowych

więzi lub odbudowaniu starych. Celem terapii jest wywoływanie zmian w rodzinie. Sesje powinny odbywać się grupowo, jak również indywidualnie z każdym członkiem rodziny. Tematyka spotkań terapeutycznych z założenia nie jest jednolita. Każde spotkanie powinno skłaniać uczestników do przemyśleń, jak również zachęcać do kolejnego spotkania, a co najważniejsze przynosić pożądane efekty.

Przewidywane osiągnięcia

Wylimitowanie bądź obniżenie poziomu skłonności do zachowań nieakceptowanych społecznie, a także nie dopuszczenie do usunięcia ucznia ze szkoły ogólnodostępnej.

(Opracowano w WSPE na podstawie Modelu pracy z uczniem niedostosowanym społecznie lub zagrożonym niedostosowaniem społecznym opracowanym przez J. Moledę, i K. Mirosław w publikacji MEN z 2010r. Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze SPE)

Literatura:

Czapów, C. (1978). *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*. Warszawa: PWN. Czapów, C., Jedlewski, S. (1971). *Pedagogika resocjalizacyjna*. Warszawa: PWN.

Doroszewska, J. (1981). *Pedagogika specjalna*. Wrocław: Ossolineum.

Górski, S. (1985). *Metodyka resocjalizacji*. Warszawa: IWZZ.

Grzegorzewska, M. (1964). *Pedagogika specjalna*. Warszawa: PIPS.

Konopczyński, M. (2006). *Metody twórczej resocjalizacji*. Warszawa: PWN.

Konopnicki, J. (1971). *Niedostosowanie społeczne*. Warszawa: PWN.

Kruszewski, K. (red.) (1991). *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Lipkowski, O. (1980). *Resocjalizacja*. Warszawa: WSiP.

Lipkowski, O. (1971). *Wychowanie dzieci społecznie niedostosowanych*. Warszawa: PZWS.

Okoń, W. (2003). *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”. Ostrowska, K.,

Milewska, E. (1986). *Diagnozowanie psychologiczne w kryminologii. Przewodnik metodyczny*. Warszawa: Wydawnictwo ATK. 276

Ostrowska, K. (2008). *Psychologia resocjalizacyjna*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna.

Pospiszył, K. (1998). *Resocjalizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.

Pospiszył, K. (1973). *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*. Warszawa: PWN.

Przetacznik, M., Susułowska, M. (1968). *Z zagadnień genezy i skutków psychospołecznych przestępczości nieletnich*. Zeszyty Naukowe UJ. Prace Psychologiczno-Pedagogiczne, nr 12.

Pytka, L. (2000). *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa: Wydawnictwo APS.

Pytka, L. (1986). *Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym*. Warszawa: PWN. Sawicka, K. (red.)

(1998). *Socjoterapia*. Warszawa: CMPPP. Sawicka, K. (2007). *Terapia w resocjalizacji*. W: B. Urban, J. Stanik (red.), *Resocjalizacja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Spionek, H. (1965). *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*. Warszawa: PWN.

Szeczówka, A. (2007). Kształcenie resocjalizujące. W: B. Urban, J. Stanik (red.), Resocjalizacja. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Śledzianowski, J. (2004). Uzależnienia wśród dzieci i młodzieży szkolnej. Kielce: Wydawnictwo AŚ.

Urban B., Stanik J. (red.) (2007). Resocjalizacja. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.